

WYBORY EDUKACYJNO-ZAWODOWE UCZNIÓW/ UCZENNIC SZKÓŁ PONADPODSTAWOWYCH

Katarzyna Małgorzata Stanek

ORCID: 0000-0002-9118-7821

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

e-mail: kstanek@aps.edu.pl

Emilia Palankiewicz-Mitrut

ORCID: 0000-0001-7586-3562

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

e-mail: epsd15@aps.edu.pl

EDUCATIONAL AND VOCATIONAL CHOICES OF STUDENTS IN POST-SECONDARY SCHOOLS

Keywords: educational choices, occupation, work, career, interests

Abstract. Educational and professional choices in the modern world are complex and take place at three/four stages of education (taking into account the 2017 reform of the education system). Young people from the higher grades of primary school (previously lower secondary school) are in the process of transitioning from the world of education to the world of work. It is a special time in this age group when a young person makes decisions that may have consequences for his or her career. The article is devoted to the educational and vocational choices of high school students while taking into account the research conducted. It refers primarily to the motives for choosing a secondary school, interests, as well as career plans. The main part of the article presents the results of research conducted among 236 high school students. The study also includes generalizations and conclusions from the research.

Słowa kluczowe: wybory edukacyjne, zawód, praca zawodowa, kariera zawodowa, zainteresowania

Streszczenie. Wybory edukacyjno-zawodowe, które podejmowane są we współczesnym świecie, charakteryzują się złożonością, gdyż odbywają się na trzech/czterech etapach edukacyjnych (z uwzględnieniem reformy systemu oświaty z 2017 r.). Młodzież już od wyższych klas szkoły podstawowej (wcześniej gimnazjum) bierze udział w procesie przejścia ze świata edukacji do świata pracy. Jest to szczególnie czas w tej kategorii wiekowej, kiedy młody człowiek podejmuje decyzje, które mogą mieć konsekwencje dla jego kariery zawodowej. Artykuł jest poświęcony wyborom edukacyjno-zawodowym uczniów/uczennic szkół ponadpodstawowych, z jednoczesnym uwzględnieniem przeprowadzonych badań. Odniesiono się w nim przede wszystkim do motywów wyboru szkoły ponadpodstawowej, zainteresowań, jak i planów zawodowych młodzieży. W części właściwej artykułu zostały zaprezentowane wyniki badań przeprowadzonych wśród 236 uczniów szkół ponadpodstawowych. W opracowaniu uwzględniono również uogólnienia i wnioski z badań.

Wprowadzenie

Dynamicznie zmieniająca się rzeczywistość polityczna, społeczna oraz kulturowa wpływa na wszystkie obszary życia człowieka (Beck, 2002), w tym także edukacji, będącej integralną, a zarazem autonomiczną częścią systemu społeczno-gospodarczego (Gerlach, Tomaszewska-Lipiec, 2017, s. 9). Wybór ścieżki edukacyjno-zawodowej jest jedną z najważniejszych decyzji młodego człowieka. Dziś, w czasach ogromnego ryzyka spowodowanego pandemią Covid-19, czego konsekwencją były okresy edukacji zdanej, jak również w obliczu wojny w Ukrainie, inflacji i niepewności jutra, rewizji stylów życia i wartości, decyzje dotyczące wyboru szkoły, a następnie zawodu stanowią dla młodych ludzi ogromne wyzwanie. Pomimo zmian, zawód nadal służy do tworzenia szablonów identyfikacji, za pomocą których oceniamy ludzi w ich osobistych potrzebach, zdolnościach, w pozycji ekonomicznej i społecznej (Drabik-Podgórna, Podgórna, 2016, s. 5). Jean Guichard i Michel Huteau zwracają jednak uwagę na tzw. chaos dróg zawodowych, który wynika z faktu, że na współczesnym rynku pracy obok siebie funkcjonują wszystkie systemy organizacji pracy (profesjonalny, fordowski i techniczny)¹. Nadal na współczesnym rynku

¹ System profesjonalny, rozwinięty na początku XX wieku, charakteryzuje jednostkę, która w trakcie długotrwałego procesu kształcenia zdobywała określony kapitał wiedzy i umiejętności (zawód), które stawały się jej własnością, a przez to także elementem konstytuującym jej tożsamość. System fordowski oparty jest na montażu i taśmie produkcyjnej, nie wymaga od pracownika długoletniego kształcenia i zdobywania zawodu, ponieważ to zakład pracy jest miejscem zdobywania kwalifikacji. W tym systemie pracy kwalifikacje przestały być własnością pracownika, lecz powiązane zostały z zajmowanym stanowiskiem. System techniczny (kompetencyjny) wyodrębnił się na skutek procesów automatyzacji i informatyzacji. W tym systemie pracy istotną rolę zaczęły odgrywać różne

pracy są osoby, które wykonują pracę w systemie profesjonalnym, inne pozostają zatrudnione w fabrykach i zakładach produkcyjnych, jednakże coraz większa liczba pracowników jest zorganizowana zgodnie z systemem kompetencyjnym, w kontekście fleksybilności czasu pracy, rozluźnienia związków z miejscem pracy oraz zmian w zakresie prawa pracy (Beck, 2004). Augustyn Bańka, analizując zmiany w zakresie rozwoju karier w kontekście płynnej i chaotycznej rzeczywistości, podkreśla dewaluację zawodów i kompetencji ‘twardych’, zaś za nowe miary twórczej adaptacji do współczesnej, rozmytej rzeczywistości rynku pracy uważa proaktywność i decyzyjność. To one według niego umożliwiają budowanie kapitału kariery, rozwój kompetencji czy też intencjonalne konstruowanie przyszłości, pozwalające zarówno na zachowanie poczucia koherencji, jak i wiarę w możliwość sterowania własnym życiem.

W obliczu zmieniającej się rzeczywistości nasuwają się następujące pytania: Jakie obecnie motywy kierują uczniami szkół ponadpodstawowych przy wyborze dalszej ścieżki kształcenia? Z jakich źródeł czerpią oni informacje na temat przyszłego kierunku kształcenia i wyboru zawodu? Kto ze środowiska ucznia ma największy wpływ na podjęcie przez niego kształcenia w wybranym typie szkoły ponadpodstawowej?

Jak pokazują dotychczasowe badania, wśród czynników oddziałujących na wybór dalszej ścieżki kształcenia wyróżnić można: demograficzne, społeczne oraz psychologiczne, związane z indywidualnymi cechami jednostki (m.in. Kozielska, 2018; Kruszakin, 2017; Kwieciński, 2001; Mandrzejewska-Smół, 2005; Oleszczyk, 2020; Palka, 2011; Parzęcki, 2010; Zajdel, 2009; Zaleszczyk, Kot, 2015). Istotne jest, by w dobie aktualnych zmian związanych z reformą systemu oświaty z 2017 roku wykazać główne motywy edukacyjnych wyborów również wśród nowej grupy uczniów (absolwentów 8-letniej szkoły podstawowej), w celu udzielenia im odpowiedniego wsparcia na już wcześniejszych etapach kształcenia.

Projekt badań

Założeniem projektu badawczego było zgromadzenie danych empirycznych pozwalających na określenie wyborów edukacyjno-zawodowych uczniów szkół ponadpodstawowych oraz uzyskanie wiedzy na temat współczesnych uwarunkowań

specyficzne umiejętności, niezwiązane z jednym zawodem, lecz interakcjami, które tworzy sytuacja pracy, jak np. umiejętność pracy w grupie, działania pod presją czasu, komunikatywność, elastyczność, etc. (Guichard, Huteau, 2005, s. 13).

dotyczących podejmowanych przez uczniów decyzji odnoszących się do realizacji dalszej ścieżki edukacyjnej, poprzez znalezienie odpowiedzi na pytanie: *Jakie są główne motywy wyboru danego typu szkoły ponadpodstawowej?* Do przeprowadzenia badania zastosowano autorski kwestionariusz ankiety skierowanej do uczniów szkół ponadpodstawowych. Składał się on z 29 pytań, złożonych z dwóch części:

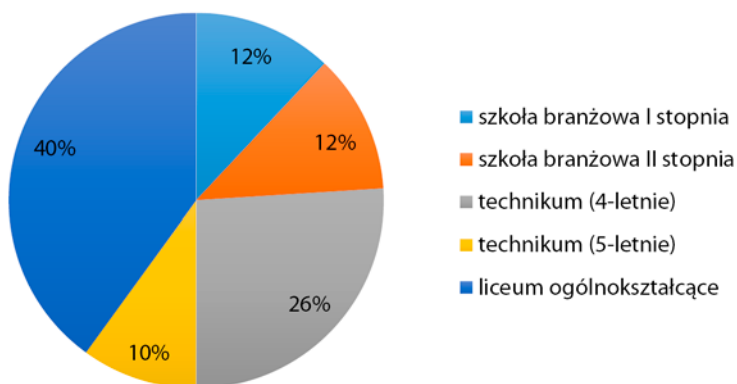
- 1) metryczki zawierającej dane dotyczące płci, wieku, miejsca zamieszkania, typu szkoły, do jakiej uczęszcza respondent oraz wykształcenia rodziców;
- 2) 22 pytań właściwych, odnoszących się do: motywów wyboru przez uczniów szkoły ponadpodstawowej (m.in. czynniki decydujące o wyborze szkoły ponadpodstawowej, źródła informacji na temat szkoły), zainteresowań, oczekiwań związanych z wyborem przyszłej ścieżki edukacyjno-zawodowej, wartości.

Całość omawianych kwestii osadzona została w nurcie pozytywistycznym, w strategii ilościowej.

Charakterystyka grupy badawczej

Badania zostały przeprowadzone wśród 236 uczniów szkół ponadpodstawowych. Spośród respondentów 57% stanowią mężczyźni, 39% to kobiety, natomiast 4% ankietowanych wskazały na 'inną' płęć. Wśród uczniów/uczennic szkół ponadpodstawowych większość (65%) stanowią absolwenci/absolwentki 3-letniego gimnazjum, a pozostali ukończyli 8-letnią szkołę podstawową.

W badaniu udział wzięli uczniowie i uczennice różnych szkół (rys. 1).

Rysunek 1. Rodzaj szkoły, do której uczęszcza uczeń/uczennica

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z powyższego rysunku, największą liczbę respondentów/respondentek stanowią uczniowie/uczennice liceów ogólnokształcących (40%), następnie uczniowie/uczennice 4-letnich techników (26%), szkoły branżowej I stopnia (12%) i tyle samo szkoły branżowej II stopnia (12%), zaś najmniej liczną grupą są uczniowie/uczennice 5-letnich techników. Czynnikiem, który może determinować wybór szkoły i przyszłego zawodu, jest wykształcenie rodziców. Dane na ten temat zostały zawarte w tabeli 1.

Tabela 1. Wykształcenie rodziców

Wykształcenie	Ojciec N=236	%	Matka N=236	%
Podstawowe lub poniżej	5	2,1	3	1
Gimnazjalne	2	0,8	5	2,1
Zasadnicze zawodowe	18	5,5	15	6,3
Średnie/średnie zawodowe	74	31,3	66	28
Wyższe	102	43,2	120	50,8
Nie znam/nie wiem	35	14,8	27	11,4

Źródło: opracowanie własne.

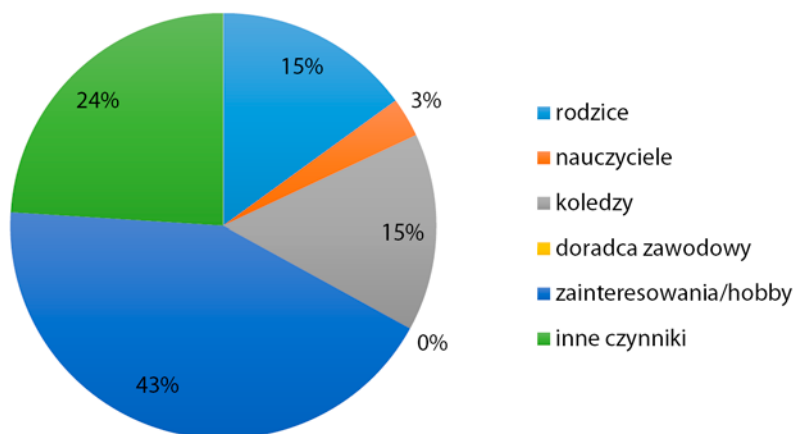
Jak wynika z badań, wykształcenie rodziców uczniów/uczennic nie różnicuje płeć rodzica. Połowa matek respondentów/respondentek (50,8%) reprezentuje wykształcenie wyższe, przy czym wykształcenie wyższe wśród ich ojców stanowi 43,2%. Na drugim miejscu plasuje się wykształcenie średnie (31,3% wśród ojców i 28% wśród matek), natomiast wykształcenie zawodowe reprezentuje 5,5% ojców i 6,3 % matek. Niewielki odsetek rodziców posiada wykształcenie gimnazjalne (0,8% wśród ojców i 2,1% wśród matek) oraz podstawowe (2,1% wśród ojców i 1% wśród matek). Zastanawiające jest, że część uczniów/uczennic nie ma wiedzy na temat wykształcenia swoich rodziców (14,8% ojców i 11,4% matek). Powyższe badania potwierdzają dane na temat wykształcenia Pokolenia Y (1980–1989), którzy hipotetycznie są rodzicami badanych uczniów/uczennic (Pokolenie XYZ).

Kolejną kwestią jest miejsce pochodzenia badanych. Większość spośród nich (87%) pochodzi z miast, natomiast tylko 13% z terenów wiejskich.

Wyniki badań

Podjęta problematyka wyborów edukacyjno-zawodowych uczniów szkół ponadpodstawowych wydaje się zasadna, gdyż ogół prawnych i moralnych obowiązków, ciężących na młodym człowieku ze względu na wybór danego zawodu wyznacza to, co nazywamy funkcją społeczną. Natomiast wynikający z tego samego tytułu ogół jego uprawnień współokreśla pozycję społeczną danego człowieka w konkretnej zbiorowości (Sztumski, 1999, s. 51).

Kto ma największy wpływ na wybór ścieżki kształcenia? Według badanych uczniów/uczennic wybór szkoły, do której obecnie uczęszczają, wynika przede wszystkim z ich zainteresowań (42,7%).

Rysunek 2. Źródło wpływu na wybór ścieżki kształcenia ucznia/uczennicy

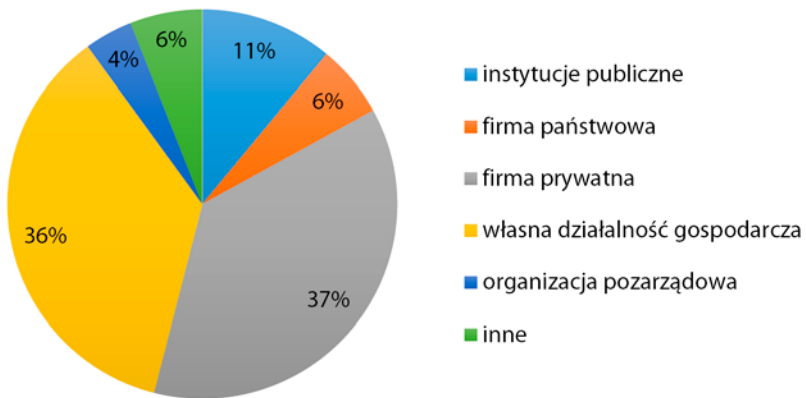
Źródło: opracowanie własne.

Wyniki badań wskazują, że doradca zawodowy nie ma wpływu na wybór szkoły ponadpodstawowej (0%) a niewielki wpływ mają nauczyciele szkoły (3%), do której uprzednio uczęszczali uczniowie/uczennice. Wydawałoby się, że znaczącą rolę w podjęciu decyzji o dalszej edukacji mają rodzice, jednakże dane pochodzące z badań zaprzeczają tej tezie. Według uczniów/uczennic tylko 15% rodziców miało wpływ na ich wybory. Wprawdzie taki wynik może być zaskoczeniem, to jednak jest on bardzo pozytywny z uwagi na fakt, że rodzice, którzy wybierają dziecku zawód nie licząc się z jego rzeczywistymi zdolnościami czy możliwościami i pragnieniami, osiągają pozornie zamierzony efekt (Sztumski,

1999, s. 54). Na uwagę zasługuje wskazanie innych czynników przez 24% badanych. Wśród odpowiedzi na to pytanie w formie otwartej, respondenci jako predyktory wyboru szkoły, do której obecnie uczęszczają, wskazali: miejsce zamieszkania (odległość szkoły od domu), poziom kształcenia, chęć zdobycia zawodu oraz wejście na rynek pracy, sytuację życiową, rodzinną czy zdrowotną oraz możliwość połączenia nauki i pracy.

O ile wśród respondentów 42,7% wskazało zainteresowania i hobby jako czynnik określający wybór ścieżki kształcenia w pytaniu ogólnym, o tyle uczniowie/uczennice potwierdzili ten wybór (46%) odpowiadając na pytanie: *Czy wybór obecnej szkoły jest związany z Twoimi zainteresowaniami?* 28% uczniów/uczennic zaprzeczyło, że ich obecna ścieżka edukacyjna koreluje z ich zainteresowaniami, zaś 26% nie umiało się zdecydować na jedną z dwóch odpowiedzi ukonkretniających wybór.

Wybór szkoły, do której uczniowie/uczennice uczęszczają, najczęściej związany jest z wizją przyszłego zawodu i miejsca pracy (rys. 3). Jak pokazują wyniki badań, większość młodych ludzi chciałaby pracować w prywatnej firmie (37%) bądź prowadzić własną działalność gospodarczą (36%).

Rysunek 3. Miejsce zatrudnienia, w którym uczeń/uczennica chciałby/chciałyby podjąć pracę po zdobyciu zawodu

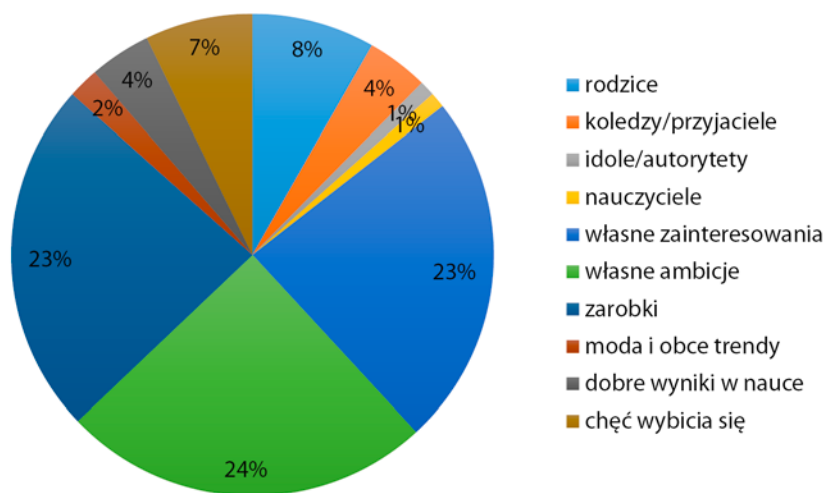
Źródło: opracowanie własne.

Uczniowie/uczennice szkół ponadpodstawowych po zdobyciu zawodu najchętniej chcieliby/chciałyby podjąć zatrudnienie w firmach prywatnych (37%) bądź prowadząc własną działalność gospodarczą (36%). Pozostali respondenci wybrali pracę w instytucjach publicznych (11%), firmach państwowych (6%),

organizacjach pozarządowych (4%) czy innych miejscach (6%), wykonując zawody artystyczne (np. muzyk, artysta-malarz) lub nie są jeszcze zdecydowani, poprzez udzielenie odpowiedzi „nie wiem”.

W odpowiedzi na kolejne pytanie: *W jakim zawodzie będziesz najprawdopodobniej pracować?* – wśród najczęściej pojawiających się zawodów były: programista, informatyk, grafik komputerowy, psycholog, terapeuta, prawnik czy żołnierz. Warto podkreślić, że na tym etapie edukacji część badanych nie ma jeszcze sprecyzowanego zajęcia, w którym w przyszłości chciałaby pracować.

Co lub kto ma największy wpływ na podjęcie przez Ciebie odpowiedniego kierunku kształcenia? Odpowiedzi na niniejsze pytanie zawiera rysunek 4.

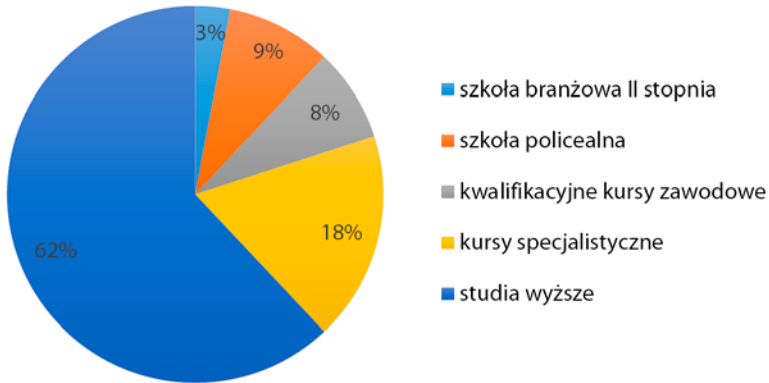

Rysunek 4. Źródło wpływu odpowiedniego kierunku kształcenia i wyboru zawodu

Źródło: opracowanie własne.

Dane zebrane wśród uczniów/uczennic szkół ponadpodstawowych wskazują, że przy wyborze kierunku kształcenia i przyszłego zawodu, najczęściej kierują się oni własnymi ambicjami (24%), zainteresowaniami (23%) oraz zarobkami (23%). Najrzadziej źródłem ich wyborów są: nauczyciele (1%), idole/autorytety (1%), moda i obecne trendy (2%) lub dobre wyniki w nauce (4%). Niniejsze wyniki z jednej strony napawają optymizmem, z uwagi na fakt, że współczesna młodzież podąża za własnymi ambicjami i zainteresowaniami, z drugiej strony natomiast mogą dziwić, gdyż wzorem dla nich w niewielkim stopniu są rodzice (8%), zaś prawie wcale nie są nim nauczyciele (1%) czy autorytety (1%).

Aby wykonywać wskazany zawód, większość osób zobowiązana jest do podjęcia dalszego kształcenia i doksztalcania. Respondenci, którzy wzięli udział w badaniach, w większości mają świadomość, że obecna szkoła nie kończy ich edukacji. Wyniki badań odnoszących się do formy dalszego kształcenia zostały zaprezentowane na rysunku 5.

Rysunek 5. Formy dalszego kształcenia i podnoszenia kwalifikacji

Źródło: opracowanie własne.

Uczniowie/uczennice szkół ponadpodstawowych jako najczęściej wybieraną formę kształcenia po obecnym etapie edukacyjnym wskazali na studia wyższe (62%). Pozostali wybrali inne formy kształcenia i podnoszenia kwalifikacji. Były to: kursy specjalistyczne (18%), kwalifikacyjne kursy zawodowe (8%), szkoła policealna (9%) oraz szkoła branżowa II stopnia (3%). Biorąc pod uwagę fakt, że 87% uczniów/uczennic uczy się obecnie w szkole, gdzie może przystąpić do matury dającej możliwość ubiegania się o przyjęcie na studia, nie wszyscy respondenci planują realizację tej ścieżki edukacyjnej. Również mniejsza liczba uczniów/uczennic szkoły branżowej I stopnia na chwilę obecną rozważa podjęcie dalszej nauki w szkole branżowej II stopnia.

Istotne natomiast wydaje się, w jakim trybie respondenci zamierzają kontynuować naukę lub podnosić swoje kwalifikacje zawodowe. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że spośród 236 uczniów/uczennic 109 badanych chciałoby kontynuować naukę w trybie dziennym (46%), 23 osoby w systemie wieczorowym (11%), 62 respondentów (26%) w trybie zaocznym, 32 osoby chciałyby uczyć się/podnosić kwalifikacje w formie zdalnej, a 12 osób zaznaczyło tryb eksternistyczny (5%).

Ostatnie pytanie odnoszące się do przyszłości uczniów/uczennic związanej z ich wyborami edukacyjno-zawodowymi odnosiło się do planów podjęcia pracy poza granicami kraju. Spośród badanych, aż 31% wskazało, że chce po ukończonej szkole wyjechać za granicę, a jedynie 26% badanych zadeklarowało pozostanie w kraju. Największy wskaźnik osiągnęły osoby, które na chwilę obecną nie są w stanie się określić. Najczęstszymi powodami podjęcia decyzji o wyjeździe za granicę i podjęciu tam zatrudnienia jest: perspektywa lepszego życia (24%), perspektywa lepszych zarobków (22%), brak możliwości rozwoju zawodowego w kraju (7%) czy chęć opanowania języka (7%).

Podsumowanie i wnioski

W nowoczesnym społeczeństwie wiedza staje się podstawowym kapitałem decydującym o statusie społecznym. Wyniki badań dotyczących wyborów edukacyjnych wśród uczniów szkół ponadpodstawowych, którzy ukończyli gimnazjum oraz 8-letnią szkołę podstawową wyraźnie pokazują, że są oni świadomi takiego stanu rzeczy. Świadczą o tym ich wybory (jak również konsekwencja w ich realizacji) oraz budowanie perspektywy swojej kariery zawodowej.

Podsumowanie przeprowadzonych badań pozwala odpowiedzieć na postawione pytanie badawcze: jakie są główne motywy wyboru danego typu szkoły ponadpodstawowej? Analiza uzyskanych wyników wskazuje, że wśród młodzieży najczęściej wybieraną szkołą ponadpodstawową jest liceum ogólnokształcące, zaś niewiele mniej osób wybiera technikum, którego wybór umożliwia zdobycie zawodu i wejście na rynek pracy tuż po jego ukończeniu.

Wykształcenie rodziców również wpływa na wybory edukacyjno-zawodowe. Wśród uczniów/uczennic szkół ponadpodstawowych większość rodziców reprezentuje wykształcenie wyższe lub średnie, bez zróżnicowania na płeć. Największy wpływ na wybór ścieżki kształcenia mają zainteresowania/hobby uczniów/uczennic. Według badań, rodzice mają znikomy wpływ na wybory ich dzieci. Interesujące zatem wydaje się, że decyzje młodzieży w obszarze ich dalszej edukacji podejmowane są samodzielnie i nie zależą od doradcy zawodowego czy samych nauczycieli.

W odniesieniu do wizji przyszłego miejsca zatrudnienia, uczniowie/uczennice chcieliby/chciałyby podjąć pracę w prywatnych przedsiębiorstwach lub założyć własną działalność gospodarczą. W kwestii wyboru przyszłego zajęcia, największą popularnością cieszą się takie zawody, jak: programista, informatyk, grafik komputerowy, prawnik, psycholog, terapeuta, żołnierz. Odnosząc

się do obecnej sytuacji społeczno-politycznej oraz do warunków, które panują na rynku pracy, można przypuszczać, że współczesna młodzież podąża zarówno za jego potrzebami, jak i popularnością niektórych zawodów (np. zawodów z branży IT).

Planując przyszłą karierę zawodową, młodzież kieruje się przede wszystkim własnymi ambicjami, zainteresowaniami oraz uposażeniem z tytułu wykonywanego zawodu. Analiza wykazała, że uczniowie/uczennice skupieni są na sobie, własnych planach, nie sugerując się modą i trendami, autorytetami czy nawet opiniami kolegów i przyjaciół. Ważne jest, że mają oni skonkretyzowaną wizję zawodu, który chcieliby wykonywać, jak również obraną ścieżkę, która ma doprowadzić ich do celu. Zdecydowana większość planuje podjąć studia wyższe, a także podnosić kwalifikacje poprzez udział w kursach specjalistycznych czy kwalifikacyjnych kursach zawodowych. Z badań wynika, że co trzecia osoba odbywająca naukę w szkole ponadpodstawowej chce wyjechać z kraju i podjąć pracę za granicą, a głównymi powodami przyjęcia takiej perspektywy jest wizja lepszego życia i zarobków.

Zakończenie

W świecie ogromnych zmian, wybór ścieżek kształcenia, zawodu, pracy przebiega inaczej niż nawet dekadę temu. Młodzi ludzie podejmując decyzję o wyborach edukacyjno-zawodowych kierują się przede wszystkim własnymi zainteresowaniami/pasjami, ambicjami, wizją uposażenia z tytułu wykonywanej pracy, a w niewielkim stopniu odnoszą się do doświadczeń rodziców, nauczycieli, autorytetów czy specjalistów w postaci doradców zawodowych. O ile mogłoby się wydawać, że ich wybory podyktowane własnymi przekonaniem, pasjami, zainteresowaniami są słuszne, o tyle nie są one związane z obiektywnymi realiami.

Należy podkreślić, że postępujący nieustannie podział pracy, szczególnie widoczny w wysoko uprzemysłowionych krajach, wymaga zmian w obszarze poradnictwa i doradztwa zawodowego, które pozwoliłyby na:

- 1) udzielanie rzetelnych informacji o dostępnych zawodach, zwłaszcza młodym ludziom uczęszczającym do szkół ponadpodstawowych, oraz o aktualnym zapotrzebowaniu na rynku pracy,
- 2) stawianie diagnoz o przydatności kandydatów do poszczególnych zawodów.

Wybory edukacyjno-zawodowe są współokreślane zarówno postępem technicznym, naukowym, jak też społeczno-gospodarczym w danym społeczeństwie.

Rozważania nad czynnikami warunkującymi wybór szkoły czy zawodu powinny uwzględniać konkretne warunki społeczno-ekonomiczne danego społeczeństwa, jego aktualne zaawansowanie naukowo-techniczne oraz sytuację na rynku pracy. Wybór zawodu jest bardzo ważną decyzją w życiu danego człowieka, którą powinno się podejmować z dużą świadomością realiów czasu, przestrzeni oraz z poczuciem odpowiedzialności. Należy jednak pamiętać, że młody człowiek kształtowany jest przez środowisko rodzinne, szkolne, społeczne, kulturowe, dlatego przez cały okres kształcenia i wychowania powinniśmy my (jako element tego środowiska) sami mieć świadomość roli, którą odgrywamy w wyborach edukacyjno-zawodowych przyszłych pracowników.

Referencje

- Bańka, A. (2007). *Psychologiczne doradztwo karier*. Poznań: Print-B.
- Beck, U. (2002). *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Warszawa: Scholar.
- Gerlach, R., Tomaszewska-Lipiec, R. (2017). *Edukacja dla przyszłości w perspektywie orientacji na rynek pracy*. Bydgoszcz: UKW.
- Guichard, J., Huteau, M. (2005). *Psychologia orientacji i poradnictwa zawodowego*. Kraków: Impuls.
- Drabik-Podgórna, V., Podgórnny, M. (2016). *Zawód czy kompetencje? Wymagania rynku pracy a wspieranie rozwoju kariery*. Toruń: Adam Marszałek.
- Pokolenie XYZ, <https://businessinsider.com.pl/rozwoj-osobisty/kariera/millenijs-pokolenie-x-y-z-i-baby-boomers-kim-sa-na-ryнку-pracy/6e53lmr> (17.10.2022).
- Sztumski, J. (1999). *Socjologia pracy*. Katowice: GWSH.